

Sipos István

A kisvasút születésnapján

Kilencven esztendővel ezelőtt a legtöbb ember minden bizonnyal feszült, izgatott és talán a jövőtől való félelemmel teli légkörben élte mindennapi életét hazánkban. A milleniumi idők hangulata már elmúlt, az egyre súlyosbodó társadalmi és gazdasági problémák iszapos áradásként öntöttek el a nemzetet, és a felszín alatt már ugrásra készen lapult a minden eddiginél nagyobb pusztításra készülő rém, az első világháború.

1913. augusztus 13-án azonban a Bodrogek lakóit egy másik, sokkal kellemesebb és reményteljes, vágyakozással teli esemény hozta izgalomba: e napon adták át a forgalomnak a „Bodrogekői Gazdasági Vasútak Rt.” első pályaszakaszát, amely Királyhelvec és Cigánd között szállította az utasokat és a teherárut. Mai gondolkodásunkkal fel sem tudjuk mérni, mit jelentett ez elődeink számára, akik a szomszéd településeket ezidáig – és még utána is több évtizedig – csak gyalog, vagy szekérrel, az időjárástól függően járható vagy nem járható utakon közelíthették meg.

A mai napon erre az eseményre, vagy még inkább az ezzel az eseménnyel megszületett, s épp egy átlagos emberöltőt megélt kisvasútra emlékezünk.

A 19. század második fele – a boldog békeidők – vegyes érzelmekkel megélt, de vitathatatlanul hatalmas fejlődést hozó időszak volt. Széchenyi eszméi nyomán a hazai vasútépítés elképzelhetetlen ütemben haladt. Az emberek minden egyes

megvalósult vonalszakasz átadása után hetek, hónapok alatt bizonyágot szereztek arról, hogy felesleges minden aggodalom: a vasút sokkal több mint, két, földre szegezett hosszú vasdarab, amelyen vas-kerekű szekerekkel utazni lehet. A vasút ütőerévé, idegszálává, a mindennapi élet elválaszthatatlan, megkerülhetetlen, s rövid idő alatt nélkülözhetetlen részévé vált az általa behálózott vidék életének. Ha egy térségben megindult a vonatközlekedés, az élet minden területén hónapokon belül látványos fejlődés indult meg, s ezen nem csupán a szűkebben vett gazdasági élet fellendülését kell érteni. A megnövekedett vonzerő, a minden tekintetben jobbá váló életkörülmények a szellemi és társadalmi lét ugrásszerű javulását eredményezték.

Mindezt látva a Bodrogekői birtokosai, települési elöljárói is ebben az irányban jelölték ki a fejlődés irányát. Bizottságot hoztak létre a vasútépítés céljából Sennyei Miklós cigándi földbirtokos elnökletével, és 1905-ben az illetékes minisztériumoktól meg is kapták az előmunkálati engedélyeket a Sárospatak és Királyhelvec közötti 760 mm nyomtávú vasútvonal megépítéséhez. A kissé hosszúra nyúlt előkészítés után a végleges engedélyre 1912. augusztus 3-án került pecsét, s ezzel kezdetét vette az építkezés, amely szinte megváltás volt az akkorra már nagyfokú munkanélküliséggel és ennek következtében tömeges elvándorlással sújtott vidéknek. A lelkesedéssel végzett, jól szervezett munka

hatékonyágát mi sem bizonyítja jobban, hogy – az akkori körülmények között, gyakorlatilag kézierővel, lapáttal, talicskával, kilencágú villával – mindössze egy évre és tíz napra volt szükség az első szakasz megépítéséhez, illetve a további vonalrészek olyan készültségi fokának eléréséhez, amely lehetővé tette, hogy 1914. január 15-én átadják a teljes tervezett pályaszakaszt. Nem egészen másfél év kellett tehát ahhoz, hogy elődeink vasúttal utazhassanak Sárospatakról Királyhelmece, illetve Kenézlőre.

A Bodrogközben élők sohasem tartoztak a sors kegyeltjei közé. Nem volt ez másként a vasúttal sem. Életének első jelentős eseménye sajnos nem egy újabb szakasz átadása, hanem a mindössze hat év üzemelést megért Királyhelmece–Perbenyik vonalrész megszűnése volt, a hazánkat valaha ért legnagyobb csapás, a trianoni diktátum következtében. Ekkor lett a magyarországi végállomás Zemplénagárd. A zempléni térség minden természetes, földrajzi adottságból eredő belső összeköttetését pontosan keresztbe vágó új határ meghúzása lényegében a tájegység megsemmisítését jelentette. A válsághelyzet megoldásának egyik legfontosabb tényezője ismét a vasútépítést lett. Az érintettek a Trianon okozta döbbenetből felocsúdva, az építésbe vetett hitet kapaszkodónak használva, 1920 végére már ismét engedéllyel rendelkeztek, hogy a Bodrogközben látványos felemelkedést hozó kisvasút vonalát Sátorajújhelyen át Hollóházáig meghosszabbítsák. Az építkezések rövidesen megindultak, 1924 júliusában átadták a Sátorajújhely–Pálháza, ugyanezen év decemberében a Pálháza–Füzérkomlós, majd 1927.

november 11-én a Sárospatak–Sátorajújhely vonalszakaszt. Közben már a húszas évektől folytak a tárgyalások a Nyíregyháza vidéki, néhány évvel idősebb, hasonló kisvasúttal való közvetlen összeköttetésről. Ennek eredményeként a balsai Tisza-hídon 1930. október 22-én áthaladt az első szerelvény, sok tekintetben a kisvasút életének legfontosabb állomásaként. Ezzel nemcsak a Bodrogköz és a Nyírség közvetlen, az időjárási viszonyoktól független összeköttetése valósult meg, hanem a vasút átlépte az önálló gazdasági életképesség küszöbét. Gazdasági mérlegében ettől kezdve töretlen, soha nem látott mértékű folyamatos javulás következett be. Egy évtized alatt elérte, amit az elmúlt fél évszázad alatt Magyarországon talán egyetlen államosított vasútüzem sem ért el: külső támogatás nélkül, szigorúan vett könyvelési értelemben is üzemképesen működött. Azzal, hogy egy nagyváros – Nyíregyháza – került a vonal végpontjára, gyökeresen megváltozott az egyes vonalszakaszok utasszámaránya, megszűnt az utolsó kilométerek kihasználatlansága (az ún. „végpont effektus”). A fellendülés a járműparkban is éreztette hatását, s a fejlődés csúcscaként korszerű, benzin-elektromos erőátvitelű motorkocsik biztosították Zemplén és Szabolcs „fővárosainak” azóta sem túlszárnyalt sebességű összeköttetését, mintegy az Interpici vonat őseként. A kisvasút megteremtőinek modern gondolkodását jellemzi, hogy a villamos vontatás kérdése már a század eleji tervekben is szerepelt, elsősorban a Sátorajújhelyen átvezető szakasz vonatkozásában.

Ezek alapján érthető, hogy az iméntiek for-

dítottja is igaz: a kisvonal életének legnagyobb, soha ki nem hevert csapása éppen a balsai híd 1944-ben történt pusztulása volt. Sajnos, vidékünk olyan nagy távolságban fekszik Budapesttől – és itt elsősorban nem a 250-300 km-re gondolok –, hogy a „vas és acél országá”-ban éppen csak az a pár tonna hiányzott, ami a híd újjáépítéséhez kellett volna.

Az 1949-es államosítással a vasutat saját élete részének tekintő tulajdonosi kör megszűnt. Szerepét a minden tekintetben személytelen, székhelyét tekintve elképzelhetetlen távolságban székelő államhatalom vette át. Ettől kezdve a kisvasút léte, s mindvégig példás, a körülményeket tekintve mintaszerű üzemelése az ott dolgozó vasutasok lelkiismeretes munkájának köszönhető. Nekik kellett pótolni az odaadó tulajdonosi gondoskodást, s hogy ez mennyire fontos és eredményes lehet, azt egyrészt ismerhetjük a kisvonnal kapcsolatos emlékeinkből, másrészt a még napjainkban is működő keskenynyomközű vasutak üzemelési tapasztalataiból. Az államosítás után az egyetlen számottevő pozitív esemény a járműpark korszerűsítése volt, a hatvanas évek elején. Az 1964-ben megszűnt gőzvontatás kiváltására ekkor álltak munkába a győri Wilhelm Pieck Gépgyár (később RÁBA) által készített, Mk48 jelzésű dízel-hidraulikus mozdonyok. E gép a magyar mozdonyépítés legsikerültebb darabjai közé tartozott. A legmostohább üzemelési körülmények között, minimális karbantartás mellett is megbízhatóan teljesítette feladatát, takarékos, viszonylag kis teljesítményű motorja példaértékű konstrukció volt. Nem véletlen, hogy ez a típus lett az utolsó két évtizedben a kisvasút meghatározó vontatójárműve, s a mai napig a

legkeresettebbek egyike a még üzemelő keskenynyomközű pályákon. Néhány évig a buszformájú Mk49-es mozdonyok is futottak itt – ezekből legtöbb és legtovább az Úttörővasúton üzemelt –, de az itteni körülmények, s még inkább sorozatos konstrukciós hibái miatt nem volt hosszú életük a hegyközi-bodroközi pályán. Néhány szocializmusunk egyik legszerencsétlenebb eleme, a KGST „eredményeként” a hetvenes években ránk erőltetett román mozdonyok közül, az Mk45-ös típusúakból is került néhány erre a vonalra. Ezek az egyébként lényegesen erősebb és gyorsabb, elvileg korszerűbb gépek valójában nem jelentettek alternatívát az Mk48-asokkal szemben. A gyatra minőségű alkatrészekből, igénytelen munkával összeállított mozdonyok sokkal több üzemanyagot fogyasztottak és lépten-nyomon meghibásodtak. A legnagyobb gondot azonban hatalmas tömegük jelentette: közlekedésük az évtizedek óta alig karbantartott pályatest egyes szakaszaiban kifejezetten balesetveszélyt jelentett, a megnövekedett igénybevétel pedig egyre rohamosabb ütemben pusztította a rossz állapotú felépítményt.

Ilyen ellentmondásokkal tarkított körülmények közepette indult neki kisvasutunk – tulajdonképpen már halálraítéltként – az utolsó évtizedet jelentő hetvenes évtizednek, amely a szándékos leépítés, és a mielőbbi elpusztítás jegyében telt el. A pártállam addigra kifogyott zengedelmes szólamaiból, elpusztította és felélte tárgyi és eszmei tartalékait, s egyetlen célként saját bukásának időpontját igyekezett minél messzebbre tolni. Ezért gondolkodás és mérlegelés nélkül nekilátott azon dolgok felszámolásának, amelyek korszerűsítésére, vagy akár csak színtentartására képtelenné vált. Egy évekkel korábbi

párthatározat, ún. közlekedéspolitikai koncepció alapján a kisvasút is felkerült a halálraítéltek listájára. Mondhatnánk summásan a különböző fórumokon általánosan hangoztatott, leegyszerűsített véleményyt, hogy a kisvasút megszüntetése politikai döntés volt, de mert a vasút önmagában nem politizál, nincsenek felforgató eszméi, léte nem jelent semmilyen közvetlen veszélyt sem az „eszme”, sem az elvtársak számára, talán levonhatjuk azt a kicsit mélyebb következtetést, hogy még csak nem is annyira az volt. Hanem egyszerűen egy mindenén átgázoló, lélektelelenül, leszegett fejvel körbenjáró, vaddisznó-csordaként csörtető, közönséges emberi butaság. Ami persze akkoriban bizonyos pozíciók megszerzésénél kifejezetten előnyös tulajdonságnak bizonyult. A felszámolást szorgalmazók tisztában voltak a környék lakosságának véleményével, érzelmeivel, ezért az előkészítés a lehető legnagyobb csendben, a nyilvánosság teljes kizárásával történt. Voltak, akiknek sikerült ellenvéleményüket, a megmaradás melletti érvelésüket az illetékes fórumokhoz eljuttatni, mindezt a legcsekélyebb eredmény nélkül. Így aztán 1976. december 31-én megszűnt a közlekedés az Elágazás–Zemplénagárd vonalon, majd négy év múlva, 1980. november 29-én, a Fűzérkomlós–Kenézlői Tisza-part közötti megmaradt szakaszon is. Hogy ez mit jelentett az itt élők számára, mindannyian tudjuk. A vasút egy térség életében nemcsak közlekedési eszköz, hanem a települések közötti megbízható, szilárd kapcsolódási pont, a tevékenységek térben és időben való tervezhetőségének kiindulópontja: az emberekben egyfajta biztonságos folytonosság érzetét kelti. Ha a hálózatot felszámolják, az ott élőkön elural-

odik a bizonytalanság. Úgy érzik, „ha már a vasutat is elveszik”, az annak a jele, hogy itt lassan minden megszűnik, s a legjobb elmenekülni erről a helyről. Mire a hegyközi szakasz megszűnt, a Bodroghközi arculta gyökeresen megváltozott: százával néptelenedtek el a tanyák, zuhanórepülésbe kezdett a mezőgazdaság, az elvándorlás pedig a századforduló idején tapasztalható mértékűvé növekedett.

Általános emberi tulajdonság, hogy valakinek, vagy valaminek az elvesztése, hiánya ébreszt rá bennünket, milyen fontos volt számunkra, mennyit köszönhetünk neki. Nincs ez másként a kisvasúttal sem. Ha annak idején több gondot fordítottunk volna állagának megóvására, és főként az elpusztítás magakadályozására, lehet hogy most nem csak pár másodperces hangfelvétellel ünnepelnénk a születésnapot, hanem szépen feldíszített „hús-vér” mozdony húzná itt az ünnepi szerelvényt. A mai ünnepség elsődleges célja az, hogy tisztelgünk mindazok emléke előtt, akik közel egy évszázaddal ezelőtt a fejlődés, jövőépítés szándékával megálmodták, lélekkel és kézzel megépítették, majd 67 esztendő sokszor nehéz és áldozatos munkájával életben tartották a zempléni kisvasutat. Bármit hoz a jövő, munkájuk örök emléket hagyott az itt élők számára.

(Elhangzott 2003. augusztus 13-án Sárospatakon, a Bodroghközi Gazdasági Vasút alapításának 90. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésen.)

Földy Krisztina Lilla

Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Európában

Két éve történt, hogy Shakespeare nyomát keresve az egykori Globe színház közelében egy templomban találkoztam Szent Erzsébettel. A southwarki katedrális egyik kápolnáját ugyanis Assisi Szent Ferenc és az ő tiszteletére szentelték fel. Kítőrni vágyó büszkeségemet alig tudtam elfojtani. A Sárospatakon született szent kápolnájában jártam Londonban!

Hasonló büszkeség indíthatta Golarits Istvánt, amikor svájci falvak templomaiban két héten belül három Árpád-házi Szent Erzsébet alakra bukkant és elhatározta, hogy Szent Erzsébet ábrázolások nyomába ered szerte a világon. Következetes kutatásának eredménye többszáz fényképből álló gyűjtemény lett, amelyből száz fotót az olvasó is megcsodálhat a Tertia Kiadó gondozásában megjelent magyar, német, olasz, angol négynyelvű albumban.

A képekhez Prokopp Mária művészettörténész írt bevezető és kísérő szöveget. Aki ismeri a szerző munkásságát, feltehetően középkori falképeket várva veszi kezébe a könyvet, és meglepődik, amikor különböző művészettörténeti korszakokból származó ábrázolások gyűjteményével találkozik. Miután azonban átlapozta az albumot, örül a változa-

tosságnak, hiszen így módja nyílik eltérő korok stílusainak összevetésére, és azon is elcsodálkozhat, mily kimeríthetetlen a művészi fantázia. Mielőtt azonban alaposabban szemügyre vennénk a képeket, érdemes elolvasni a bevezető tanulmányt. Ebből megismerhetjük Szent Erzsébet életét, tiszteletének elterjedését, és ábrázolásainak rövid elemzése révén kulcsot kapunk az album képeinek megfigjtéséhez. Bár a szövegben halhatatlan alkotók egyetemes jelentőségű műveiről is szó van, a kötet összeállítói elsősorban nem ezeket gyűjtötték össze, hanem templomokban álló, kevésbé ismert művekre hívják fel a figyelmet.

Árpád-házi Szent Erzsébet születéséért két város vetekszik: Pozsony és Sárospatak. A bizonytalanság forrása egy német életrajz, amely Pozsonyt jelölte meg. A sárospataki polgárok évszázadokon át rendíthetetlenül őrizték Szent Erzsébet születésének tradícióját, amelyet a múlt században levéltári kutatások és régészeti feltárások is megerősítettek. Bebizonyosodott, hogy a pataki ispánság királyok majd királynők birtoka volt, erről tanúskodik a Vártemplom mellett 1964-ben feltárt 11. századi köralakú királyi kápolna. A szent királylány 1207-ben szü-

letett, a Bánk bánból jól ismert II. András magyar király és Merániai Gertrúd gyermekeként. A középkori udvarok házassági szokásának megfelelően már négyéves korában eljegyezték a türingiai tartománygróf fiával, hiszen ezzel a házassággal édesapja II. (Hohenstauf) Frigyes német-római császár rokona lett, aki biztos támaszt jelentett a király Bizáncre sóvárgó politikájához. A hagyomány szerint az eljegyzést a ma az Erzsébet-híd pesti hídfője mellett álló belvárosi plébániatemplomban tartották. Ettől kezdve a kis Erzsébet a német szellemi élet egyik központjának számító Wartburg várában nevelkedett; a tartomány fejedelme többek között a neves trubadúrköltőt, Walter von der Volgelveidét is alkalmazta.

Amikor Erzsébet tizennégy éves lett, feleségül vette őt az ifjú gróf. Lajos tehetséges uralkodó volt, jeles mecénás és jótékonyágban készséges társa Erzsébetnek. Három évig Itáliában kellett szolgálnia, ezalatt feleségét bízta meg tartománya kormányzásával. 1226-ban nagy járvány és éhínség pusztított Türingiában. Erzsébet gabonát osztott, kenyeret süttetett, kórházat építtetett, szolgálóival együtt vásznakot szőtt és font a rászorulóknak. Férje rokonait felháborították tettei, a hazatérő gróf azonban mindenben jóváhagyta felesége intézkedéseit. A harmonikus házasság nem tartott sokáig, Lajos 1227-ben a császár hívására keresztes háborúba vonult, útközben megbetegedett, és nem sokkal

azután, hogy Erzsébet életet adott harmadik gyermeküknek, meghalt. Halála hírére Erzsébet gyermekeivel elhagyta Wartburg várát, és nincstelen módján járta a vidéket, majd nagybátyja, Eckbert püspök meghívására Bambergbe ment, ahol II. Frigyes császár megkérte a kezét. Erzsébet visszautasította a császár kérését, és fogadalmat tett, hogy nem megy újra férjhez. A legenda szerint Bambergben, miután végső búcsút vett férje hamvaitól, megvigasztalódott: "Madonna, a Patrona Hungariae Krisztus állandó jelenlétének örömeivel árasztotta el." (15.o.) A keresztes hadjáratból visszatérő lovagok nemcsak férje hamvait hozták el Erzsébetnek, hanem felelősségre vonták sógorait is, akik ígéretet tettek, hogy visszatérhet Wartburgba és szabadon használhatja özvegyi birtokait. Erzsébet azonban gyermekei sorsát elrendezvén Marburgot választotta tartózkodási helyéül, lemondott minden más földi javáról, kórházat építtetett, felöltötte Assisi Szent Ferenc világi rendjének ruháját, és ezt követő rövid életét (1231-ben halt meg) szegények és betegek gondozására szentelte. Haláláról gyóntatója, Konrád atya azonnal értesítette a pápát, aki megbízta Erzsébet szentté avatásának előkészítésével. Az avatásnak ekkor már szigorított rendje volt. Míg a Krisztus utáni első évszázadokban a helyi közösség szentnek kiálthatta ki a példamutató életű keresztényeket, és minden püspöknek volt szentté avatási

joga, 1234-től csak az részesülhetett e címben, akiről szigorú vizsgálat után bebizonyosodott, hogy érdemes a pápa és a hívek bizalmára. Erzsébet avatása tehát minden addiginál körültekintőbb vizsgálat után történt, az eljárás során készült hivatalos iratok életének leghitelesebb forrásai. IX. Gergely pápa 1235 pünkösdjén vette föl Erzsébetet a szentek sorába. A magyar néphagyomány – a középkori misztériumjátékok maradványaként – a pünkösdölőkben őrzi az idegenbe vitt királyné alakját, ezért van Sárospatakon is pünkösdkor az ünnepe. 1236-ban az új szent földi maradványait oltárra emelték a marburgi Szent Ferenc-templomban. A koporsót mezítláb, vezeklőruhában vitte II. Frigyes császár és az érsek. "Miatán az oltárra tették, a császár levette fejről koronáját, és Erzsébet koponyája fölé tette e szavakkal: *Ha nem tudtalak császárnévá koronázni a földön, fogadd tiszteletem jeléül ezt a koronát, aki Isten országában már királynő vagy.*" (16.o.)

Erzsébet a szentek sorából is kiemelkedik, jelzi ezt az oltárra emelésekor megjelent előkelőségek alázata és töretlen népszerűsége az egyszerű emberek, a szerzetesek és az uralkodók körében. Tisztelete már a 13. században egész Európában elterjedt. Prokopp Mária tanulmánya ennek útjait és irányait évszázadokra és országokra bontva vázolja. A Német Lovagrend már szentté avatása előtt hozzákezdett Marburgban Szent

Erzsébet templomának építéséhez, II. Frigyes császár Nürnbergben kórházat alapított tiszteletére. Szent Erzsébetet nemcsak a Német Lovagrend és a ferencesek világi rendje, de később a domonkosok és a ciszterciták is védőszentjükké választották. Ő lett a beginák és a 17. században létrejövő Szent Erzsébet betegápolói rend példaképe, Brugge-ben ma is áll a tiszteletét őrző Szent Erzsébet-beginage. A szerzetesrendek mellett kezdettől fogva nagy tisztelői voltak a királyi rokonok. Esztergomban IV. Béla, Szent Erzsébet öccse pompás bazilikát emeltetett a ferenceseknek, Franciaországban IX. (Szent) Lajos király, Erzsébet fiának nevelője lányát Erzsébetnek nevezte el, III. András magyar király özvegye és lánya Svájc területén segítette kultuszának elterjedését. Hasonló kapcsolatok járultak hozzá tiszteletéhez Csehországban, Lengyelországban, Spanyolországban és a Németalföldön. Egész Itáliára kiterjedő tiszteletét számos remekmű őrzi, megfestette őt Giotto, Bernardo Daddi, Simone Martini, Piero della Francesca és Filippo Lippi. Az albumban ezek közül Simone Martini freskója szerepel, amely az assisi Szent Ferenc-bazilika alsó temploma Szent Erzsébet kápolnijában látható oltárkép középső alakja.

Erzsébet tiszteletére minden századból találunk példákat. Jan van Eyck 15. század elején készült táblaképén három korona díszíti fejét, amely arra utal, hogy

életének mindhárom állapotában – szűzként, asszonyként és özvegyen is – elnyerte a szentség koronáját. A 15. századból való a kassai Szent Erzsébet-dóm híres szárnyasoltára is. Középszeleányében Madonna két oldalán a bibliai és a magyarországi Szent Erzsébet szobra áll, a szárnyakon pedig hat-hat remekművű táblaképen jelennek meg életének epizódjai. A barokk művészet előszere-ttel ábrázolta Szent Erzsébet mennyei megdicsőülését és látomásait, Rubens 1632-ben az Ildefonso-oltáron pompás királynéi és hercegnéi öltözetben láttatja. A közép-európai érett barokk nagy mestere, Maulbertsch két kupolafreskója magyar szentek között, fejedelmi díszben jeleníti meg, az egri Esterházy Károly Főiskola dísztermében éppen rózsát ad egy koldusnak. A romantika újra felfedezte őt, sorra jelentek meg életrajzai Németországban és Magyarországon, alakját olyan jelentős művek idézik, mint Wagner Tannhäuser és Liszt Szent Erzsébet-oratóriuma. A 19. század végén nagy tisztelője, Erzsébet királyné is sokat tett kultuszának megélénküléséért. Ennek nyoma például a Mátyás-templom díszes üvegablakainak egyike, amely Lotz Károly kartonjai alapján tizenkét képen ábrázolja a szent életét; és a Rózsák terén álló neogótikus plébániatemplom, amelyet a marburgi templom másaként tervezett Steindl Imre építész. A 20. században főleg jubileumaihoz kötődően születtek őt ábrázoló alkotások, kiemel-

kednek ezek közül Nagy Sándor késő szecessziós freskói és üvegablakai, közülük az album a pesterzsébeti plébániatemplom egyik üvegablakát mutatja be. Ötven évvel később készült Sárospatak egyik büszkesége, a férjével hazalátogató Szent Erzsébetet ábrázoló Varga Imre-szobor, ezt is megtaláljuk a könyvben. Gyűjtőmunkájának eredményeként Golarits István számos európai nagyváros Szent Erzsébet alakjára hívja fel figyelmünket, Bécsben, Párizsban, Genfben, Firenzében, Genovában és Tallinban is találunk Szent Erzsébet előtt tisztelgő alkotásokat. Prágában például a Hradžín Mária-oszlopának egyik alakja a szegényekről gondoskodó királynő, Padovában pedig a Szent Antal-bazilika egyik szép falképe örzi Erzsébet könyörületességét. Jól teszi tehát az utazó, ha figyelmesen jár ezután itthon és külföldön. Előbb-utóbb biztosan találkozik Szent Erzsébettel, s ha figyelmes, megérzi a belőle áradó szeretet fényét és melegét.

(Árpád-házi Szent Erzsébet; fényképek: Golarits István, szöveg: Dr. Prokopp Mária, Tertia Kiadó, 2003)

Viga Gyula

Fontos könyv a Tiszáról

A víz és az ember történetileg változó viszonya a kultúra és a társadalom történetének egyik legizgalmasabb problémája. Tájainkon, ahol a Tisza és a Bodrog, valamint a többi folyóvíz generációkon át befolyásolta az itt élő ember életminőségét, különös figyelmet érdemelnek az e témakörben megjelenő munkák. Az idei könyvhét egyik nyeresége volt a Tisza „néprajzáról” megjelent kötet, amely – véleményem szerint – alapvető kézikönyv lesz régióink kutatásának, s hasznos olvasmánya az érdeklődőnek, akár az oktató-nevelő munkának is.

Sajnálatos, hogy nem érthette meg a kötet szerzője, a jeles muzeológus, majd vezető egyetemi oktató Bellon Tibor (1941. január 1. – 2002. szeptember 26.) új könyvének megjelenését. Az akadémiai doktori értekezésnek szánt tanulmányt fia, ifj. Bellon Tibor és Szilágyi Miklós rendezte sajtó alá. Bátran állíthatjuk, hogy a könyv Bellon Tibor négy évtizedes munkásságának egyfajta summázata, de nem csupán a szerző halála miatt: döntően egész életében az Alföld népének gazdálkodása foglalkoztatta, s az alföldi mezővárosok állattartó kultúrájának és az annak hatására formálódott paraszti műveltség történeti-néprajzi összegzése

után (Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII-XIX. században, Karcag, 1996.), jelen munka az egész Tisza völgy tradicionális gazdálkodásának összegzése. Amint arra a szerző már a bevezetőjében is utal, organikus összefüggést lát a vízrendezés előtti és a későbbi vízgazdálkodás között, s – megítélése szerint – az ember és a víz kapcsolata módosult ugyan a tájátalakítás nagy munkája következtében, de nem változott lényegesen. Munkamódszerében a gazdaságtörténet, a történeti néprajz és a történeti ökológia szervesül, de jelzi, hogy eredményeit a mai döntéshozók figyelmébe ajánlja, s nem tekinti lezártnak, befejezettnek, csak a történelmi kutatások tárgykörébe tartozónak a Tisza völgy népének hagyományos életmódját. Nem az archaikus műveltségi elemek összegyűjtése az elsődleges célja ma már a Tisza mente történeti-néprajzi vizsgálatának, s nem az volt Belloné sem, jóllehet munkája gazdag tárháza a régi-es technikáknak, eljárásmodoknak, a korábbi életmód még fellelhető elemeinek. A vízhez való viszony minden időszakban meghatározó volt az egymást váltó generációk életmódjában. A török kiűzését követő, a 18. század első harmadá-

ban elkezdődő gazdasági és társadalmi reorganizáció, a jelentősen megnövekedett népesség és az agrárkonjunktúra viszont törvényszerűen vezetett a mezőgazdasági területek kiterjesztéséhez, a vízrendezéshez. A tájatalakítás következtében – együtt a lassú és ellentmondásos polgárosodás gazdasági, társadalmi és kulturális hatásaival – az egész paraszti társadalom és kultúra átalakult. A Kárpát-medence mezőgazdasági területének 2/3 része ennek a tájformálásnak az eredményeként jött létre. A folyamat kezdete a jobbágyfelszabadítás, ami polarizálja a társadalmat: a nagy munkát a zsellérként vagy életképtelen parcellán felszabadult jobbágy-parasztok és leszármazottaik végzik el. A vízrendezés talán legalapvetőbb hatása, hogy megszünteti az árterek és az ármentes térszínek korábbi különbségét: az előző a külterjes állattartás, utóbbi a földművelő gazdálkodás területe volt a feudális korban. Vagyis a Tisza völgyén – ahol korábban az alföldi vízjárta területek 53 %-a helyezkedett el – egy olyan rendszerelvű változás zajlott le a vízrendezés következtében, ami a térség tradicionális műveltségének egészét átformálta. Bellon Tibor könyve e két állapotot hidalja át, keresvén annak organikus kapcsolódásait.

Bellon munkamódszere, az alapos terepmunkán nyugvó empirikus tudás és az azt szervesen kiegészítő levéltári kutatás együttesen formál történeti ívet, amiből a Tisza táj hajdani, ma már csak reliktum-

iban létező életmódját megismerhetjük. (A könyv gazdag képanyaga, jobbára a szerző felvételei igazolják, hogy mennyire közelről, sokszor szinte a gyakorlatban figyelte meg témáját.) Olvasmányosan mutatja be a táj és ember, illetve a víz és az ember változó, olykor ambivalens viszonyát, a fokgazdálkodás alapjait, hangsúlyosan a vízrendezés históriáját és annak az emberi tevékenységre gyakorolt hatását. Terjedelmes fejezetet szentel a halászat technikájának: a kézzel való halfogás és tapogatózás, a szigonyozás, a különféle hálók, a halászat és a csikászat csakúgy, mint a téli halfogás a halászó helyek bemutatásán, az ökológiai feltételek és a halfogási módok kapcsolatrendszerében szervesül. Külön megemlékezik az Ung-vidék (Északkelet-Magyarország, ma Szlovákia) halfogási módjairól, de számos adalékot közöl a Bodroghöz falvaiból is. Leírja a vízjárta részek “apró” haszonvételeit: a vessző, a nád, a gyékény és a sás felhasználásának módjait, a madarászat és a vadászat emlékeit. Önálló fejezetet szentel a korábban nagy jelentőségű méhészetnek, elsősorban ugyancsak a régi kéziratok térképek adataiban felismerve e haszonvételek helyszíneit, lehetőségeit. Terjedelmes fejezetet közöl az erdők hasznáról, bemutatva a folyót övező erdők sokirányú hasznosítását, s az erdőirtások történetét és hatását. Az értelmezés egyik alapvető eszközét ebben az esetben is a régi térképek adják, amelyek nem egyszerűen

lokalizálnak bizonyos emberi tevékenységeket, hanem modellezik is az egyes táji feltételek és az emberi tevékenység kapcsolatát.

Gazdag fejezetet szentel a szerző az ártéri gyümölcsösök, gyümölcsfa-erdők történetének, amelyek a korábbi századokban a magyarországi folyók felső szakaszait övezték. Bemutatja a régi gyümölcsösök hasznosítását, a régi gyümölcsfajtákat, a termés feldolgozásának formáit (aszalás, lekvár főzés, pálinkafőzés, ételkészítés). A könyv terjedelmes fejezete szól arról, hogy milyen áruk úsztak korábban a Tisza hátán, s a tutajok és hajók forgalma milyen módon kapcsolta össze egymással a Felső-Tisza és a déli folyamszakasz eltérő adottságú népcsoportjait. A fa és faeszközök kereskedelme mellett, tanulságosan ír a kő – különösen a malomkő – forgalmáról, valamint a só szállításának históriájáról. Bemutatja a legeltető állattartás térszíneit, a Tisza mente területének nagy múltú állattartó hagyományát, ami az alföldi mezővárosos gazdálkodásának is a hátterét jelentette a korábbi századokban.

Bár Bellon Tibor munkásságának, sőt, talán személyiségének és kutatói habitusának ismerete is kell ahhoz, hogy a könyv gondolati tartópilléreit az olvasó ne csak felismerje, hanem az elkészült mű alapzataként el is fogadja, nem kétséges, hogy a kötet az Alföld, a Tisza mente, egyáltalán a táj és az ember viszonya kutatásának sokat idézett alapműve lesz.

Az elkövetkező, már mások által megírandó összegzésekben kristályosodik majd ki egészében mindaz, amit Bellon tudott, s aminek gazdag tényanyagát, idő- és térrácsát e kötetben közreadta. Garanciát jelentenek erre tanítványai, s a téma szeretetével beoltott munkatársai a Tisza forrásvidékétől Szegedig és Titelig. A munka egyszersmind nagyon sok megoldandó feladatra is ráirányítja a figyelmet; nagy kár, hogy megoldásukban szerzőjük már nem vehet részt.

(Bellon Tibor: A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön, Timp Kiadó, 2003)

Bolvári-Takács Gábor

Harctéri napló a Don-kanyarból

A magyar hadsereg Don-kanyari tragédiája a második világháború sokat vitatott és magyarózott epizódja. A hazai történetírás évtizedekig tabuként kezelte a témát, hiszen a Szovjetunió elleni támadás az 1945 után hatalomra jutott kommunista pártvezetés „haladó munkásmozgalmi hagyományokra” építő történelemszemléletébe nem fért bele. (Hasonlóan a volt NDK-hoz, amely felülemelkedett a német történelem általa retrográdnak vélt örökségén, meghagyva mindezt az NSZK-nak.) Az idő múlásával azonban a téma tiltása a „túr” kategóriába csúszott át, s a történeti objektivitás teret nyert. Nemeskürty István Requiem egy hadseregért c. könyve (1972) már szenzációszámra ment, de Sára Sándor dokumentumfilm-sorozata (Pergőtűz) még 1983-ban is csak megvágva kerülhetett adásba.

A tízkötetes Magyarország története 1976-ban megjelent 8. kötetében rövid másfél oldal foglalkozott „A magyar hadsereg voronyezsi katasztrófájá”-val, inkább adatszzerűen, mint értékelően, főleg a német hadvezetés cserbenhagyó magatartására hárítva a felelősséget (Magyarország története 1918-1919, 1919-1945, főszerkesztő: Ránki György, Akadémiai Kiadó, 1988, 4. kiadás 1089-1090. o.). A politikai rendszerváltozás utáni feldolgozások a kérdést jóval reálisabban kezelik, Romsics Ignác legújabb monográfiája már okozati összefüggéseiben, a hazai közvélemény háborúpárti/háborúellenes hangulatára

gyakorolt hatását bemutatva, sokkal átgondoltabban ábrázolta a Don-kanyari eseményeket. (Romsics: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, 2000, 2. kiadás, 253-256. o.)

De nézzük a tényeket! 1942 januárjában a magyar hadvezetés német nyomásra vállalja, hogy még az év első felében 200 ezer fős hadsereget küld a frontra. A 2. magyar hadsereg mozgósítása február 24-én, a kiszállítás április 11-én kezdődik. A magyarok június 28-án kapcsolódnak be a német Déli Hadseregcsoporthoz támadó hadműveleteibe, és július 8-án érik el a Dont. Az ősz folyamán hídfőállásokat építenek ki a folyó jobb partján. A tél eleje kisebb összecsapásokat eredményez a 200 km hosszú frontszakaszon, mígnem 1943. január 12-én a szovjet csapatok támadást kezdeményeznek. A magyar hadsereg napokon belül széthullik, január második felében megkezdődik a visszavonulás. A szétzilálódott hadseregből mintegy 40 ezren meghalnak, 35 ezren megsebesülnek, és közel 60 ezer katona fogságba esik. A fegyverzet és felszerelés kb. 80 %-a odavész. A maradványai-
ban hivatalosan is feloszlott 2. magyar hadsereg hazaszállítása 1943 áprilisában kezdődik, s otthon sokáig karanténba zárva, bűnösnek kezelve kell szembesülniük a „hivatalos közvélemény” értékítéletével.

A Don-kanyari katasztrófa 60. évfordulója ihlette a Rubicon c. folyóirat kiadóját, hogy megjelentesse Somorjai Lajos egykori

katonaorvos oroszországi harctéri naplóját. A napló köztudomásúan személyes hangvételű műfaj, amelyet szerzője általában nem a nyilvánosságnak szán. Publikált naplókkal a szépirodalomban és történeti-politikai irodalomban egyaránt találkozunk. Az előbbi típusra Illyés Gyula, Lengyel József, Márai Sándor, Fodor András művei ismert példák, az utóbbira pedig Jungerth-Arnóthy Mihály (Moszkvai napló, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989), Vattay Antal (Naplója 1944-1945, Zrínyi Katonai Kiadó, 1990) vagy Tímár Mátyás (Válság, váltás, változások. Jegyzetek 1979-1994, P és B Média Rt., 1998) munkái.

Somorjai Lajos naplója azonban nem felel meg a történeti-politikai irodalomban szokásos gyakorlatnak. Leginkább talán Iszaak Babel Lovashadsereg című művére emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy Somorjai munkája ténylegesen (tehát megírásának időpontját rögzítve) és tudatosan (tehát a pillanatnyi érzelmi állapotot tükrözve) is jelenidejű. Írásának hangulatát nehéz lenne egyetlen szóval meghatározni: a kilátástalanság érzete változik a bizakodással, a düh a humorral, a naturalizmus a líraisággal. A szerző 1942. április 20-án kezdett hozzá az íráshoz és lényegében folyamatosan 1943. május 2-áig folytatta azt. 1942. július 25-től mint első vonalban szolgáló zászlóalj vezető orvos fogalmazta meg tapasztalatait. Mégis, ha a fronton töltött hónapok legszembetűnőbb témáit csokorba gyűjtjük, nem orvosi, hanem más jellegű problémák vonulnak végig a naplón: a hazatérés kérdése; az otthonról jövő posta; a család (feleség) hiánya; a bajtársak, tisztek intrikája; a német katonák viselkedése. Egész pontosan arról van szó, hogy a felsorolt problémakörök valamilyen előjellel szinte minden napi bejegyzésben szerepelnek: ha jött a

posta, az a hír, ha nem jött, az; stb.

Aligha várható el, hogy egy szűk recenzió keretei között átfogóan bemutassuk Somorjai Lajos érdekes gondolatait. Szemléletesebbnek tűnik néhány érdekes téma kiragadása, idézetekkel tarkítva, hogy ne csak a tartalomról, hanem a stílusról is képet kapjunk!

A magyar hadsereg és a katonai vezetés jellemzése több helyen előfordul. Az együttérzés hangja szólal meg a 37. oldalon: „A hozzánk beosztott zsidó munkás század megfeszített erővel dolgozik a második védelmi vonalunk kiépítésén....A nyomorultak soványak, sápadtak, elcsigáztak, kiéhezettek. ...Fegyver nélkül járnak az első vonalakat, közvetlen az ellenség előtt, drótsövényt építeni, árkot ásni. Itt van közöttük Petschauer Attila, a volt kardvívó világbajnok is.”(Drámaian ábrázolta e sportember halálát Szabó István A napfény íze című filmjében, hiszen a főszereplőt éppen Petschauer-ről mintázták.) De Somorjai humorral is szemléltet: „E percben röppült el a fejünk felett 9 orosz gép alig 1000 m magasságban. A heves léghárító tüzelésre csak röhögtek; mi is. Rémes volt nézni, mennyire melléje lőttek, direkt szégyelljük magunkat, mint a jobb érzésű közönség, mikor az operában ülve hallja, hogy a tenorista gikszert fog.”(44. o.).

Jány Gusztáv sokat idézett és vitatott hadparancsa érthető módon letaglóztta a frontkatonákat. A naplóban erről is olvashatunk: „Tegnap hadseregpárancsot adtak ki, amely a következőképpen kezdődik: “A második magyar hadsereg elvesztette becsületét! Az ellenség benyomhatta állásainkat, ez nem szégyen, de szégyen ez a fejvesztett, rendezetlen csűrhe futása, mely stb. ...” Hát ezt kaptuk, kapták hős honvédeink, akik tíz hónapja, percnyi

szünet után állandóan bevetve, a számbeli, minőségbeli fölényben levő, sokkal jobban felszerelt és toronymagasan jobban felfegyverzett, fanatikusan, az utolsó puskalövésig harcoló orosz katonaság ellen meggyőződés nélkül, rosszul felszerelve, megspékelve nemzetiségekkel, kénytelen nem hazáját védve, hanem távol idegenben harcolni. Ez a köszönet a csekélyszámú, a poklon átment megmaradtoknak, s ez a gyászbeszéd a többség felett, mely idegen érdekekért harcolva, távol hazájától, javarészt temetetlenül hever holtan az orosz sztyeppéken.”(163-4.o.) S a visszavonulás: „Reggel 4-kor kelés, s 5-kor indulás, kb. délután 2 óráig menetelés, közben fél óra pihenő. S ez már egy hónapja tart megszakítás nélkül.”(190.o.)

Somorjai alapvetően reálistan értékelt a katonai helyzetet. meghatározásai tömörek, lényegretörőek, íme: „Az orosz katonája jó. ... Bátran, fanatizálva harcol, sokan vannak. Jól felszerelve. Nagyszerű tűzgépek, ultramodern technika, jó alsó hadvezetés, csapnivaló közepes, rossz felső hadvezetés. ... Az angol és amerikai segítségét nem szabad s hiba lekicsinyelni. Jön az bőven. Tank, autó, repülőgép, bomba, ágyú. ... A harc pedig kilátástalan. Ezeket teljesen legyőzni vagy elfoglalni nem lehet soha.”(94.o.) „És írjunk pár őszinte szót a németekről is. Az orosz propaganda-röpiratnak sajnos igaza van. Nem ezt ígérték nekünk, mikor beléptünk a háborúba. ... Most pedig itt hull el a nemzet színe-virága.”(117.o.) „Nézetem: az orosz végkimerülésig fog harcolni, itt békekötésről szó sem lehet. ...Ebben a harcban pedig a német úgy ki fog merülni, hogy Angliát s Amerikát nem fogja tudni megverni. ...Ezt a háborút tehát Németország nem nyerheti meg, akkor pedig jaj lesz

azoknak az államoknak, akik hősködtek az árnyékában.”(118.o.)

A magyarországi helyzetről és az itthon uralkodó tájékozatlanságról sok keserű feljegyzés maradt fenn, s ezek szinte végigkísérik a naplót. Példák a kötet elejéről és végéről: „A többiek már eddig 4-5 élelmiszercsomagot is kaptak, én még egyet sem. Rosszul esik. Közben Joli (Somorjai felesége - BTG) írja, hogy túl sokat kérek, s később megemlíti, hogy a pénzből nemigen fog tudni kijönni. Hát nem tudom, hogy az egész, amit kértem, van-e 50-60 pengő értékű, s kb. 500 pengőt kap otthon. ... Joli nem találta fel a tapintatosságot, s ugyanakkor, mint nagy áldozatról emlékezik meg, hogy csak egy kabátot vett. Kisé elképesztő, mikor itt a nyers hús és ömlő vér világában, a halállal naponta többször szembenézve az új kabát és sok kéréssem problémájára gondolok.”(36.o.) „...újév óta nem kaptam otthoni (de semmilyen) levelet. Két és fél hónapig egy sor hazai írás nélkül. ... És azóta? Jönnek a levelezőlapok, röviden, hűvösen ... és üresen... Ennyi idő óta legalább egy hosszú, kimerítő levelet vártam volna... De persze: “Nem érdemes írni, úgysem kapod már meg”, – “félek, hogy úgyis elkallódik” stb. És most a tegnapi lapon: “Ugye jobb lesz sűrűbben egy lap, mint ritkábban levél?” Drága Jolikám! Ugyan ki állított téged ez elé a választás elé? Olyan lehetetlen ötlet az, hogy sűrűbben egy levél?”(214.o.)

A szerző nem kevés veszélyes kalandba bonyolódott. Volt közöttük szinte humoros eset: „Az ide vezető úton az erdőben két orosz katonát fogtam, humoros jelenet volt. Kidugták egy útkanyarulatnál a fejüket a bokorból, nem látták, hogy jövök, s majdnem összeütköztünk. Nem tudom, melyikünk ijedt meg jobban. Kb. 1 km-re voltam az oszlop előtt lóháton. A zsebemből elő-

rántottam a kézigránátot, s előparancsoltam őket, de mivel nem volt náluk fegyver, szélnek engedtem a szerencsétleneket. Boldogok voltak.”(52.o.) Máskor viszont szinte hajszálon múltott az élete: „Hajnalban utolért 30 emberünk. Partizánfogságban voltak. ... Mesélték nekik a partizánok, hogy egy tisztjüknek (ti. a magyarok egy tisztjének - BTG) nagy szerencséje volt, mert a faluban, ahol részben lapultak s várták a bevonuló oszlopot, bent járt, felfedezte az előző napi áldozatokat, s mégis bántatlanul távozott. Ők ugyanis megakarták támadásukkal várni az oszlop beérkező részét, s a tiszt éppen azzal tévesztette meg őket, hogy a holttestek felfedezése után leült ebédelni, amibőlők arra következtettek, hogy bevárja az oszlopot. Ezért nem bántották. A tiszt pedig ebéd után - mikor mindannyian az oszlopot várták a bevezető út mellett - hirtelen befogatott, s kivezető úton át meglépett. Majd elszedültem, mikor hallottam. Rólam volt szó!”(180.o.)

Szólhatnánk még az orosz nép életkörülményeinek néhol szinte szociográfiai pontosságú leírásáról, a szerző orvosi tapasztalatairól, vagy éppen magánéleti gyötrelmeiről (viszonya volt egy orosz menyecskével), de befejezésül válasszunk könnyebb témát! Somorjai stílusára ugyanis jellemzőek az anekdotikus történetek, bizonyítva, hogy az ember humorérzéke a legsötétebb pillanatokban sem húny ki. Igazolják ezt az alábbi naplórészletek: „A bombatámadás alatt nagy röhej. Éppen támadás alatt volt a temetés, ... s a pap a nyitott sírgödörbe ugrott fedezni magát. Majd meghaltunk a nevetéstől, a temetést alig lehetett folytatni. A papot a reverendától alig lehetett kihúzni a sírgödörből.”(35.o.) „A közelben egy Stuka kényszerleszállt. Szerencsésen meg-

menekültek. Az egyiket, aki megsebesült, én kötöztem. Hálából nekem adta a - nagyon kiváló - távcsövét. Remek jószág, nagyon örülök neki, s itt nagyon hasznos is, mert lehet ellenőrizni, hogy milyen repülőgép jön, ez pedig életbevágó!”(48-9.o.) „Az úton egyik dögölt ló a másikat éri. A mi alakulatunk naponta kb. 30 lovat hagy az út szélén dögölve. Jól élnek az oroszok. Ki tudja, mikor ettek ezek utoljára húst. Most csak odamennek az út szélére egy kis szánkóval, s vaskos lócombokkal megakodva mennek haza lukulluszi lakomát csapni.” (170.o.) S végül három, amolyan háborús “aranyköpés”: „... sikerült az üldöző ellenségtől a rugalmas védekezés folytán elszakadni, s az átkarolási szándékát megghiúsítani.” „A háború az az időszak, mikor a polgári lakosság fegyvert fog a hadsereg védelmére.” „A katonaság az az intézmény, ahol minálunk sokkal nagyobb marhák intézkednek életünk és halálunk felett.”(237.o.)

A recenziens összbnyomása a napló elolvasása után mégis elsősorban szomorú. Szomorú, mert az olvasó szinte saját bőrén érzi a háború borzalmait, mintha maga is a harctéren, az orosz fronton járna. Gördülékeny stílus, plasztikus leírások, s a szerző által készített szemléletes fényképek teszik különösen értékessé Somorjai Lajos művét, amelynek kiadásával a magyar történelem egy igen fontos szelete újabb forrásmunkával gazdagodott.

(Dr. Somorjai Lajos: Megjártam a Don-kanalyt. Harctéri napló. Oroszország 1942-1943, szerkesztette: Rácz Árpád, sajtó alá rendezte: Varga J. János, Rubicon, 2002)

Kiss Endre József

Bojtor István ítéletei

Dixi et salvavi animam meam. Szóltam és megnyugtattam lelkiismeretem - mondták a latinban még járatosabb eleink. Ezt cselekedte Bojtor István jelen könyvével, amikor újra áttörte a hallgatás falát és ismételten kivált a „vétkesek közt cinkos” némaságába burkolózók soraiból. Cselekedhetik-e jelentősebbet valaki napjainkban ennél, amikor az egyházi és társadalmi tömegek belső szabadságának, lelki egyensúlyának a helyreállítása érdekében még mindig rendezetlen múltunk fölszámolása szerepel a napirenden?

Az ítélet annyit törleszt ebből az adósságból, amennyit törleszhet. Az írás jól egészíti ki a szerző egyik korábbi, Misszió a Tiszán innen című könyvének anyagát.

Amikor szerzőnk tollat fogott, már régen túl volt a hosszú évek imádságos tusakodásain, magányos tépelődésein, a lopva összehozott „miért”-ekre válasz kereső testvéri beszélgetéseken. Nemzedéke szenvedő alanya volt az ellenségnek sem kívánt megrázó események sorozatának. Sokan belepusztultak, voltak, akik beleroppantak az ateista diktatúra rájuk nehezedeő nyomásába. Talán a szerző és gyülekezetei is hasonlóképpen jártak volna, ha nem tapasztalják a hitben, fölülről kapott megtartó erőt, amely nemcsak a megmaradásban segített, hanem ráadásképpen megengedte a kiváltságosoknak, hogy örvendezéssel menjenek tovább az úton, mert méltókká tétettek arra, hogy Jézus Krisztus nevé-

ért gyalázzal illessék őket. (Cselekedetek 5, 41.)

A szerző és testvéri közössége olyan szenvedéseket, mellőzéseket, hátratételeket, igazságtalanságokat dolgozott fel, amelyek őket érték. Idővel, mint tengeri kagyló belsejében levő szennyeződés, a szenvedések gyöngyszemekké kristályosodtak. Ma már gyöngysorrrá fűzhetők a nyomorúságban fogant hitvallások, a történelmi adalékká szelídült tapasztalatok, az irodalmi köntösbe öltözött tanulságos emlékezések, derűs anekdoták formáit fölvetett egykori átélések. A megérett sorsfordító élmények kiforrottan, mindenki számára könnyen érthető előadásban kerülnek az olvasó elé.

Az egyházi emberek önéletírásai sajátos műfajt teremtenek. Itt most olyan témák bukkannak felszínre, amelyekről évtizedeken át tilos volt beszélni. A könyvben olyan jelentéktelennek tűnő apró részleteket olvashatunk, amelyekkel csak a személyes, hiteles tanúk szolgálhatnak. Amikor a szerző magánjellegű följegyzéseiben lapozgatunk, szinte a lelkébe látunk és a belső világába kopogtatva találunk rá a hitet építő, hitet mélyítő olvasmányokra.

Ez az önmagát kiszolgáltató feltárulkozás egyetlen oldalon sem öncélú. Mindegy, hogy mire keresi a választ. Mindegy, hogy miért csapnak ki jeles diákokat a Rákosi-korszakban jeles egyházi iskolából? Miért kap fegyelmit az ifjúsággal többet és

jobban foglalkozó lelkipásztor? Lényegében ugyanarról a bolsevista világról rajzol képet, amelyben közel fél évszázadig kényszerültünk élni. Akik ebben az időben éltek, azok nehezen teszik le ezt a könyvet, míg végig nem olvasták. A fiatalok talán el sem hiszik, hogy ez a világ annyira abszurd és irreális volt, mint amilyenek a kórképek ábrázolják. A könyv lapjain megjelenő figurák, arcok, szituációk mintha olyan szándékkal gyűltek volna össze a lelkipásztori naplóban, hogy egyszer majd bemutassák, illusztrálják, mérlegre tenni segítsék ezt a korszakot. Olyan évtizedeket, amelyben pusztították a belső értékeket, idegen megszállók állomásoztak Magyarországon, Államvédelmi Hatóság és Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrzött, fenyegetett, drasztikusan ítélte. Békepapság, besúgó és szocialista bürokrácia szolgálta ki őket.

Annak ismeretében, hogy kik, miért, hogyan kaphattak doktori és egyéb kitüntető címeket a diktatúra idején, aligha kétséges, hogy Bojtor István, teológiai munkásságára tekintettel, akár disszertációjának megírása nélkül is megérdemelte volna az elismerést. Tanúságtevő szolgálata, tudományos munkái azonban sokkal többek annál, mint amelyet gyarló emberektől osztogatott cím megmérhet. Viszont a felülről való elismerésben, mely őt mennyei jutalomként megilleti, nem biztos, hogy osztozhat számos rangokban és címekben bővelkedő pályatársa. Az Istentől megítélt, de már a világ szerint is bukott politikai rendszerben nem volt könnyű dolga azoknak, akik „jól őrizték szívüket”, és nem tudták sem megfélemlíteni, sem megvásárolni őket. A kommunista rezsim nem bánt kesztyűs

kézzel azokkal, akiket képtelen volt diktatórikus céljainak megfelelően integrálni. Krisztusnak azokat a szolgálókat, akik a Biblia zsinórmértékéhez szabták magukat és döntéseiket, nem lehetett, vagy nehéz volt megalkuvásra kényszeríteni. „Mert most embereknek engedek-e avagy az Istennek? Vagy embereknek igyekezem-e tetszeni? Bizonyára ha még embereknek igyekeznék tetszeni, Krisztus szolgálója nem volnék.” (Galata 1, 10.) A hitvallóknak emléket állítani nemcsak érdemes, szükséges, hanem feltétlen kötelessége a magyar kereszténység minden hivatott őrállójának.

A szerző, a Léleknek engedve megírta mindazt, amit meg kellett írnia. Egzisztenciális bizonyágtételével a lelkiismeretének engedelmeskedett. Üdvözljük a könyv megjelenését, mert megtörte az ismét ránk telepedő némaságot, folytatja rendezetlen múltunk fölszámolását, kevesbíti egyháztörténelmünk fehér foltjait és tanítja a fiatalokat. De mindezeknél fontosabb az, hogy a látszólag mögöttünk hagyott istentelenség korszakában tanúsított evangéliumi hitvallásra és az ott szerzett tapasztalatokra nem lesz-e hamarosan nagyobb szüksége a következő nemzedéknek egy hasonlóképpen istentelen korszakban?

(Bojtor István: Az ítélet. Följegyzések és dokumentumok néhány magyarországi református egyházi döntésről 1948 és 1998 között, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2003.)

Pocsainé Eperjesi Eszter

Régészeti emlékek a pataki kollégiumi múzeumban

Kutatók és érdeklődők számára egyaránt haszonnal forgatható kiadvány jelent meg a Herman Ottó Múzeum Veres László által szerkesztett Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Régészeti Emlékei című sorozatában. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben fellelhető régészeti leletek katalógusának őskori és egyiptomi fejezeteit Patay Pál, a rómaiak Tóth Endre, a népvándorlás kori, honfoglalás kori, Árpád-házi királyok kori és középkori fejezetet Jósvainé Dankó Katalin állította össze. Az ábrákkal és fényképekkel gazdagon illusztrált, nagy alakú kötet korszakok, ezen belül lelőhelyek szerint ismerteti a gyűjtemény anyagát. A könyv kapcsán érdemes néhány pillantást vetni a régészeti anyag kialakulására, történetére.

A nagy múltú Sárospataki Kollégiumban már alapítása után megkezdődött a könyvek gyűjtése, és korán kialakultak az oktatást, a nevelést elősegítő eszköztárak, szertárak, múzeumi gyűjtemények. Ennek folyamatát az üldözöttes és viszontagságos idők miatt csak a 18. század elejétől tudjuk biztosan követni. A tárgyak nagy részét

külföldről járt tanárok, Patak vonzasköréből és távolabbi vidékről itt tanult diákok hozták be az iskolai gyűjteményekbe. Adományaikkal gyarapították a múzeum anyagát gazdag pártfogók, lelkesek, neves gyűjtők is. Az elmúlt századok folyamán ezekből értékes gyűjtemény jött létre. A régészeti anyag nyilvántartása 1800-tól követhető. A Nagykönyvtár Kézirattárában fellelhető legkorábbi adatunk: „A Magyar Bibliothekában található Ritkaságok rendbe-szedése: Myskolczi Mihály Oskoliarius, Bthecarius által. 1800-dik Eszt-ben.” című leltárkönyvben a következőket olvashatjuk: „egy urna Feralis minor; v. Lélek Háza: ásott Szomotoron a földből a’ honnan Tekintetes Kolobusiczky Pálné Asszony Küldötte 1800-dik esztben Juniusnak 4-dik Napján.” (Kt. 1174.) Majd egy híradás 1806-ból: „Rézből készült régi fegyver darabok, s más háborús szerszámok. Hihető hogy akkor készítették, mikor még réz és nem vas fegyverekkel éltek az emberek. Találtattak Zemplin Vármegyébe, a Bodroghoz közel, egy mivelettlen földben midőn azt fel törték. Darabokból áll. Ajándékozta T. T. Szombathy

János Professor Úr. 1806.” (Kt. 1595/2.)

A régészeti anyagot először a természetrajzi szertár anyagával együtt őrizték. Ennek kiváló öre 1834-től 1872-ig Soltész János tanár-orvos volt. Utóda, Búza János ideje alatt 1873-78 között vált ki a Természetrajzi Gyűjteményből a régészeti anyag. 1879-től 1885-ig Bokor József volt a gyűjtemény öre, ő gondozta Felméri Lajos hagyatékaként a Szépészeti és Művészeti Múzeumot. 1885-től pedig Finkey József volt a Szépészeti és Műrégészeti Múzeum anyagának kezelője. 1887-ben az iskola megvásárolta Tatár Mihály prűgyi református lelkész gyűjteményét, amely nagyon gazdag régészeti anyagot tartalmazott. Ezért az iskola vezetősége úgy határozott, hogy az addig főkönyvben vezetett múzeumi anyagnak el kell készíteni a leltárát. Finkey József a szépészeti anyag, Zsoldos Benő az éremgyűjtemény, Kun Pálné az úrasztali terítők, Kun Pál pedig a régészeti anyag leltárát állította össze. A régészeti anyag 1887. évi leltárában 67 db réz- és bronztárgy, 252 db agyagedény, urna, gyöngy, 40 db kő- és csonteszköz, 33 db római és egyiptomi régiség, összesen tehát 392 db tárgy szerepelt. A leltár elkészítése után a Szépészeti és Műrégészeti múzeum vezetője néhány évig Kun Pál, majd Székely György, 1907-től pedig Rácz Lajos gimnáziumi ta-

nár lett. Az utóbbi idejében a gyűjtemény neve Főiskolai Szépészeti és Régészeti Gyűjteményre változott. Az első világháború idején nem gyarapodott a múzeum anyaga, ekkor a tárgyak megőrzése volt a legfontosabb. Rácz Lajos ládába csomagoltatta az anyagot, így a gyűjtemény mind a világháborút, mind az 1919-es hadműveleteket sértetlenül vészelte át. A húszas évek elejétől a régészeti anyagot Palágyi Deák Geyza gimnáziumi tanár kezelte, aki hozzáfogott az anyag új rendezéséhez és a tervszerű gyűjtéshez. Halála után értékes hagyatékával nemcsak a múzeum régészeti, hanem a néprajzi és történeti anyagát is jelentősen gyarapította.

1930. július 16-án a Régiségtár kivált a Szépészeti és Műrégészeti Múzeumból. Átköltöztették az anyagot a „küldöttségi szállás”, a mai Berna-sor egyik szobájába. Itt előbb Régiségtár, majd Régészeti és Történeti Múzeum néven működött tovább. A gyűjtemény öre Jakob Károly gimnáziumi tanár lett, aki számtalan kiállításon mutatta be az anyagot. Az iskola alapításának 400. éves jubileumára, a többi gyűjteménnyel együtt, az évszázadok alatt összegyűjtött múzeumi anyag legszebb darabjait állították ki. Jakob Károly sorra rendezte a kiállításokat a történeti és régészeti anyagból, így 1935-ben az első egyháztörténeti kiállítást. A múzeum kapui tehát a har-

mincas években megnyíltak a közönség előtt. Jakob Károly 1934/35-ben elkészítette a régészeti anyag új leltárát. Nemcsak a tárgyak leírását tartotta fontosnak, hanem nagy alaposággal rajzolt le minden tárgyat és készített pontos leltárt. 1938/39-ben a Philologiai és Szépészeti Gyűjtemény egybeolvadt a Régiségtárral, s a neve Régiségtár és Szépészeti Gyűjtemény lett. A második világháborúban a múzeum régészeti anyaga nem károsodott. Jelentős esemény volt, hogy 1944-ben megjelent a múzeum első kiadványa, Jakob Károly írása: Látogatás a Főiskola Régiségtárában. A háború után a régészeti anyag legjelentősebb gyarapodása 1948. és 1959. években történt. A leltárkönyv azt mutatja, hogy 1948-ban Palágyi Deák Geyza hagyatékából számos régészeti tárgy került a múzeumba. 1959-ben pedig Kirner Bertalan, volt pataki diák gyűjteményét kapta meg a Kollégium, amely értékes régészeti anyagot is tartalmazott. Csonteszközök, kőbalták, őrlőkövek, szakócák, bronzkori tárgyak és a honfoglalás kori leletek kerültek a gyűjteménybe. Ebből az időből gyarapodást jelent a népfőiskolások, teológusok, faluszeminaristák gyűjtéseiből behozott tárgyi anyag is. A 60-as évektől a gyarapodás évente már csak egy-két tárgy. A régészeti anyagól Takács Béla, akkori múzeumigazgató készített leíró kartonokat,

utódja, Újszászy Kálmánné pedig minden tárgyat külön-külön lefényképeztetett és a kartonokat fotókkal látta el. A múzeum jelenleg 1111 db régészeti tárgyat tart nyilván és őriz. A Herman Ottó Múzeum kiadványa e tárgyakat mutatja be, és a közöttük történő eligazodást mindenki számára jelentősen megkönnyíti.

(J. Dankó Katalin – Patay Pál: Régészeti leletek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Régészeti Emlékei 2., sorozatszerkesztő: Veres László, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2000)

A Zempléni Múzsza 2003. évi III. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Tanulmányok, esszék

- Arday Géza: Cs. Szabó László életművéről (2/36)
 Bertha Zoltán: A nemzettudat létkérdései Illyés Gyula világképében (1/24)
 Dankó Imre: Emlékezés egy tudós lelkipásztorra (1/41)
 Géczy István: Abaúj-Zemplén természeti értékeiről - jelenidőben (2/45)
 Kocsis Rudolf: A tárgy megjelenése a 20. század avantgárde művészetében (3/5)
 Kuti Éva: A nonprofit szektor kialakulása és fejlődésének társadalmi háttere (2/6)
 Lukács László: A karácsonyfa elterjedése Európában és Magyarországon (4/
 Nagy János: A Szent Korona hazatérése (2/40)
 P. Müller Péter: Színház és emlékezet (4/5)
 Pomozi Péter: A Tartui Egyetem és Magyarország. Az észt-magyar kulturális kapcsolatok történetéből (3/16)
 Szabadfalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére (A jogpozitivizmustól a neokantiánizmus meghaladásáig) (4/
 Szabó Károly: Iskolai testnevelés és társadalmi sport. Rendes tanári székfoglaló értekezés, Sárospatak, 1931 (*sajtó alá rendezte és az utószót írta: Takács Ádám*) (3/29)
 Vajda Kornél: Illyés Gyula – kultúránk új évezredében (4/
 Vámosi Katalin: Rákóczi ábrázolások a sárospataki Rákóczi Múzeumban (3/41)
 Takács Ádám: Újszászy Kálmán és a filozófia (1/5)
 Tamás Edit: Népek, nyelvek, vallások a Kárpát-medence északkeleti területein (1/30)
 Zelnik Csaba: A népi Kína az ezredfordulón (2/16)

Művészportré

- Bordás István: Andrásy Kurta János szobrászata (2/51)
 „Egy jó zenész nem vonulhat elefántcsonttoronyba.” Beszélgetés Rolla Jánossal, a Liszt Ferenc Kamarazenekar művészeti vezetőjével (*az interjút készítette: Retkes Attila*) (3/45)
 Novotny Tihamér: Lélekarcú ikonok, vérző Corpusok és kitárt szárnyú angyalok. Szezsélyes merengések és emlékezések Aknay János művészetéről (1/46)
 Pocsainé Eperjesi Eszter: Képzőművészeti alkotások a Sárospataki Református Kol-

légium Múzeumában (3/49)

Somogyi Gábor: Művészi életút Zempléntől a Tátráig. Borúth Andor (1873-1955) festőművész pályája és alkotásai (4/

Szépirodalom

Baba Tahir: Négysorosok (*fordította: Tusnady László*) (3/66)

Borbély Szilárd: A zene szelleme (1/60)

Borbély Szilárd: A Zsidó menyasszony (1/61)

Cseh Károly: Havas vigília (3/67)

Halászi Aladár: Hosszú az út hazáig (4/

Jakab István: Magas kőfal (4/

Katona Kálmán: Szülőföldem (3/77)

Lapis József: Keresztapám (3/73)

Lapis József: Mennyit ér (3/75)

Litván költők versei (*fordította: Cseh Károly*) (3/68)

Nagy György András: Egyedül (1/63)

Nagy György András: Héj (1/62)

Nyírfalvi Károly: Lassú léptekben (1/64)

Nyírfalvi Károly: Régi bútor (1/66)

Merényi Krisztián: Macskák a padláson (1/68)

Merényi Krisztián: Megérkezés (1/67)

Szathmáry Zoltán: Az Idő (4/

Szilágyi László: Fellegekkel érkezem (4/

Tusnady László: Ködbe fúlt álmok (3/55)

Válogatás az „Amit szivedbe rejtessz...” verspályázat díjazott alkotásaiból. Árvai Krisztina, Csupor Márton, Füle Ágnes, Gál Zsuzsanna, Horváth Béla, Pányi Jolán, Puskás Anikó, Sulyok Blanka, Szenes Laura versei (2/57)

Archívum

„Az egyesült Európa magyar nemzetünk nagy reménye.” Habsburg Ottó sárospataki előadása, 1990 (*közzéteszi: Bolvári-Takács Gábor*) (1/69)

Benke Imre: Előadások a harmincas évek Amerikájáról (*bevezette és közzéteszi: Benke György*) (2/67)

Finkey Ferenc: Felhívás a volt pataki diákokhoz, 1916 (*sajtó alá rendezte és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor*) (4/

Pártállam és megyerendezés 1949-1950. Dokumentumok az önálló Zemplén megye megszüntetéséről (*közzéteszi: Bolvári-Takács Gábor*) (3/78)

Szemle

- Balázsi Károly: Élő népfőiskola (2/97)
Baranyai Katalin: Hitvallás és létforma „Sion váraiban” (1/88)
Bolvári-Takács Gábor: Évszázadok tanúsága. Az Acta Patakina újabb kötetei (1/94)
Bolvári-Takács Gábor: Harctéri napló a Don-kanyarból (4/
Bónis Ferenc: Bartók Péter - Bartók Béláról (1/86)
Egey Emese: Dokumentumok a szupplikációról (2/93)
Földy Ferenc: A tanítók tanítója. In memoriam Kődöböcz József (3/97)
Földy Krisztina Lilla: Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Európában (4/
Grin Igor: Tanulmányok Tokaj történetéből (2/85)
Kiss Endre József: A Széphalom évkönyvről (1/91)
Kiss Endre József: Bojtor István ítéletei (4/
Kováts Dániel: A Kazinczy-kutatás új eredményei (2/82)
Mihalovicsné Lengyel Alojzia: A sátoraljaújhelyi Carolineum története (3/104)
Pinczés István: Szellemidézés (1/83)
Pocsainé Eperjesi Eszter: Búcsú Balassa Ivántól (1/81)
Pocsainé Eperjesi Eszter: Régészeti emlékek a pataki kollégiumi múzeumban (4/
Sipos István: A kisvasút születésnapján (4/
Tamás Edit: Rákóczi-iratok Sárospatakon (3/100)
Ujfalussy József: Mozarttól Bartókig - Bónis Ferenc tanulmánykötete (3/94)
Vámosi Katalin: A Sárospataki Nyári Képzőművészeti Szabadiskola (2/88)
Viga Gyula: Fontos könyv a Tiszáról (4/

Egyéb

- A 2003. évfolyam összesített tartalomjegyzéke (4/
Bolvári-Takács Gábor: Tizedik szám (2/5)
Számunk szerzői (1/97, 2/100, 3/107, 4/
Szerkesztőbizottságunk új tagja bemutatkozik (Takács Ádám) (1/23)

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. A Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Földy Krisztina Lilla 1977-ben született Sárospatakon. Magyar szakos bölcseész, jogász.

Halászi Aladár 1940-ben született Szabolcson. Középiskolai tanár, újságíró.

Jakab István 1928-ban született Nagyráskán. A nyelvtudomány kandidátusa, a pozsonyi Komenský Egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének ny. tszv. egyetemi docense, lapunk védnöke.

Kiss Endre József 1951-ben született Jászárokszálláson. Könyvtáros (Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtára).

Lukács László 1950-ben született Zámolyban. Etnográfus, a néprajztudomány kandidátusa, a Szent István Király Múzeum (Székesfehérvár) osztályvezetője, a Kodolányi János Főiskola egyetemi tanára.

P. Müller Péter 1956-ban született Pécsen. Irodalomtörténész, kritikus, az irodalomtudomány kandidátusa, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet igazgatója, a Pécsi Tudományegyetem docense.

Pocsainé Eperjesi Eszter 1955-ben született Szilvásváradon. Lelkész, néprajzkutató, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Múzeumának igazgatója.

Sipos István 1962-ben született Sátoraljaújhelyben. A 8KOR Színház zenei rendezője.

Somogyi Gábor 1934-ben született Budapesten. Ny. minisztériumi főtanácsos.

Szabadfalvi József 1961-ben született Debrecenben. Az állam- és jogtudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem és a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karainak egyetemi tanára.

Szathmáry Zoltán 1982-ben született Sárospatakon. Egyetemi hallgató.

Szilágyi László 1936-ban született Göncön. Hidasnémetiben élő költő.

Vajda Kornél 1946-ban született Szombathelyen. Könyvtáros.

Viga Gyula 1952-ben született Mátészalkán. Etnográfus, a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese.